

Stichting Ornithologisch Veldonderzoek Nederland/ Contactorgaan voor Vogelstudie

Atlasproject voor Winter- en Trekvogels

Vorbereidingen atlas

Na de afsluiting van het veldwerk voor het Atlasproject op 30 september 1983 bleven de groene kaarten nog geruime tijd binnenstromen. Van oktober tot februari was de kaartenstroom zelfs aanzienlijk groter dan we tijdens de periode van veldonderzoek ooit hadden meegemaakt. Veel vogelaars en vogelwerkgroepen hebben de kans aangegrepen om na afloop van de onderzoeksperiode al hun waarnemingen beschikbaar te stellen. Ongetwijfeld zal dit een gunstige invloed hebben op de kwaliteit van de nieuwe atlas. Het tijdschema betreffende het samenstellen van de nieuwe atlas heeft hierdoor wel vertraging opgelopen. Zolang de gegevens bleven binnenstromen, was het weinig zinvol om met het schrijven van soortteksten te beginnen. Bovendien werd een snelle aanvang van het schrijfwerk voor de atlas belet doordat de verwerking van de binnenstromende kaarten al onze tijd opslokte.

De besprekingen over vorm en inhoud van de atlas hebben onder deze vertraging niet geleden. In een kort overzicht willen we in grote lijnen laten zien wat we voorhebben met de nieuwe verspreidingsatlas. De globale opzet van de atlas ziet er als volgt uit:

Inleidende hoofdstukken Hierin wordt besproken hoe de gegevens zijn verzameld en verwerkt. Er wordt ingegaan op de wijze waarop de resultaten geïnterpreteerd moeten worden; welke onvolkomenheden en fouten er in de verspreidingskaarten kunnen zitten. Bovendien wordt een overzicht gegeven van de factoren die de verspreiding van de vogels beïnvloeden, zoals de weersituatie in de vijf onderzoekjaren, beschikbare biotopen en aspecten als broeden, trek en overwinteren.

Resultaten Bij de presentatie van de resultaten zal het accent op de verspreidingskaarten liggen. In deze kaartjes zullen we ons niet beperken tot gegevens over aan- en afwezigheid; ook de aantalsgegevens zullen erin verwerkt worden. Juist dat laatste geeft naar gebleken is veel extra informatie. In begeleidende soortteksten en aanvullende figuren zal het voorkomen worden toegelicht. Voor de inhoud van een soorttekst denken we onder meer aan de volgende onderwerpen:

- hoe moet het voorkomen in Nederland worden gezien in het kader van het totale verspreidingsbeeld van de soort?
- hoe is de relatie tussen jaarcyclus (en biotoopkeuze) en verspreidingspatroon?
- treden er van jaar tot jaar veranderingen op in het voorkomen?
- wijkt het huidige voorkomen af van dat in vroeger tijd?

Er is voor gekozen om alle soortteksten in ruwe vorm samen te laten stellen door een groep van 15-20 mensen (grotendeels vrijwilligers). Deze conceptteksten zullen vervolgens ter bekritisering en aanvulling

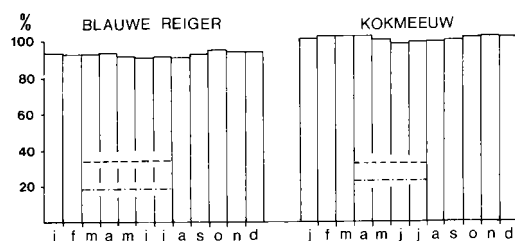
worden voorgelegd aan een groot aantal deskundigen in het land. Op deze wijze hopen we tot een gedegen verspreidingsatlas te kunnen komen.

Dwaalgasten en ontsnapte exoten meegerekend zijn er tijdens de onderzoeksperiode bijna 450 vogelsoorten gemeld; ongeveer de helft daarvan is in alle maanden van het jaar gezien. Dit levert ruim 3700 verspreidingskaarten op. Aangezien er is besloten vrijwel alle verspreidingskaarten in de atlas op te nemen (althans voor zover zinvol en verantwoord) ziet het er naar uit dat het een omvangrijk boekwerk gaat worden. Er valt op dit moment nog niet te voorspellen wanneer de atlas gereed zal zijn. Het controleren van het totale waarnemingenbestand en het beschrijven van 450 soorten is zo'n immense klus dat we zeker rekening moeten houden met een termijn van 1½ à 2 jaar. Het spreekt vanzelf dat u op de hoogte zult worden gehouden van de vorderingen.

Leent het atlasmateriaal zich voor het analyseren van broedvogeltrends?

Bij vorige gelegenheden hebben we ter illustratie van de voortgang van het project tussentijdse verspreidingskaarten laten zien. Nu de onderzoekfase is beëindigd en het aantal waarnemingen niet veel meer zal toenemen, kunnen we allengs dieper gaan graven in het atlasmateriaal. Deze keer willen we eens een minder voor de hand liggende mogelijkheid van de bijna vier miljoen waarnemingen onder de loep nemen.

Hoewel het Atlasproject voor Broedvogels en het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels in doelstelling, opzet en uitvoering fundamenteel verschillen, is het verleidelijk de resultaten van beide onderzoeken naast elkaar te leggen. Daarbij moet natuurlijk de nodige voorzichtigheid in acht worden genomen, omdat je al snel het risico loopt appels met peren te vergelijken. Figuur 1 illustreert dat voor Blauwe Reiger en Kokmeeuw. Beide soorten kunnen in de broedtijd lan-

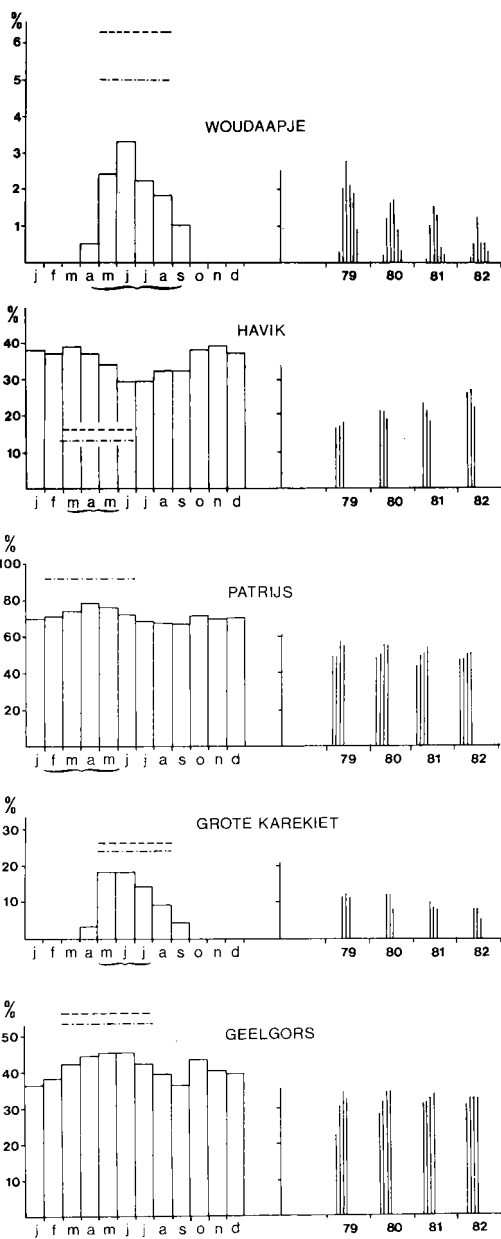
Figuur 1. Voorkomen van Blauwe Reiger en Kokmeeuw in de loop van het jaar. Het histogram geeft aan in welk percentage van de onderzochte landblokken de soort maandelijks werd aangetroffen tijdens het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels. De onderbroken lijnen geven aan in welk percentage van de landblokken de soort broedend werd vastgesteld tijdens het Atlasproject voor Broedvogels.

----- mogelijk, waarschijnlijk en zeker broedend
- - - - - waarschijnlijk en zeker broedend

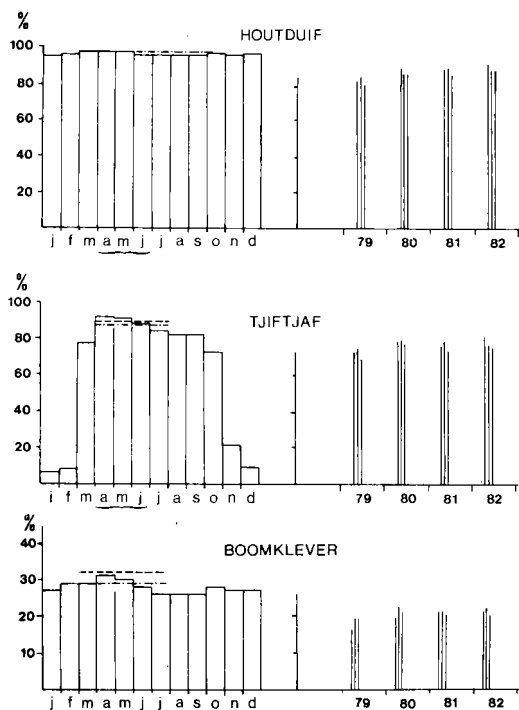
ge foerageervluchten maken, terwijl niet-geslachtsrijpe vogels door het hele land zwerven. Wanneer voor dergelijke soorten de resultaten van beide atlasprojecten naast elkaar worden gelegd, valt er eigenlijk weinig te vergelijken. De kaart in de broedvogelatlas geeft aan waar genesteld wordt, terwijl de verspreidingskaarten van het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels uit de voorjaars- en zomermaanden daarop in feite een aanvulling vormen. Ze geven het volledige verspreidingsgebied en illustreren aldus welke delen van het land de soort benut voor het vervullen van al zijn activiteiten. Hiermee is een belangrijke beperking van de mogelijkheid tot vergelijken aangegeven.

Er is ook een grote groep soorten waarbij beide verspreidingsbeelden sterk overeenkomen. Bij deze categorie levert een directe vergelijking tussen de Atlasprojecten wel waardevolle informatie over toenemen, gelijkblijven of afnemen van de soort. Voorzichtigheid blijft echter geboden, omdat je niet zeker weet of de onderzoekintensiteit tijdens beide projecten vergelijkbaar was. Bovendien is niet bekend hoe de van elkaar verschillende werkwijzen van beide projecten doorwerken in de resultaten. Een simpele test aan de hand van de resultaten van een paar soorten die naar verwachting in de afgelopen 10 jaar geen ingrijpende verandering in verspreiding ondergingen, kan ons daarbij misschien wat meer zekerheid verschaffen. Zowel Houtduif als Tjiftjaf illustreren dat beide projecten in de maanden waarin de broedvogels zich het gemakke-

lijkt laten vaststellen, een verrassende overeenkomst laten zien (figuur 2). Bovendien valt uit het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels af te leiden dat het aantal meldingen voor beide soorten per jaar nagenoeg constant is. Ook een minder algemene vogel als de Boomklever laat een soortgelijk beeld zien. Hoewel bij alle drie soorten 1979 op een iets lager niveau ligt, lijkt dit bij de Boomklever het meest uitgesproken. Misschien is dit een effect van de strenge winter 1978/79.

Figuur 3. Voorkomen van Woudaapje, Patrijs, Havik, Grote karekiet en Geelgors in de loop van het jaar (voor toelichting zie figuur 1 en 2).

Figuur 2. Voorkomen van Houtduif, Tjiftjaf en Boomklever in de loop van het jaar (voor toelichting zie figuur 1). Voor een aantal maanden uit de broedtijd is aangegeven hoe het met het voorkomen in de afzonderlijke onderzoekjaren gesteld is.

Na deze test wordt het interessant de aandacht te richten op enkele soorten waarvan algemeen bekend is, of wordt aangenomen, dat ze voor- of achteruitgaan (figuur 3). Laten we allereerst eens kijken naar een soort die in de lift zit: de Havik. Het aantal blokken waarin deze soort werd waargenomen is duidelijk toegenomen, terwijl eveneens een toenemende trend valt te bespeuren wanneer de afzonderlijke jaren op een rij worden gezet. Dit komt goed overeen met berichten over uitbreiding in Midden- en West-Nederland en het opgevueld raken van gaten in het verspreidingsgebied in het oosten en het zuiden van het land. Helaas zijn er onder de schaarse soorten veel meer die achteruitgaan dan vooruit, althans dat is de algemeen geldende indruk. Welke conclusies kunnen we trekken uit het atlasmateriaal wat betreft enkele van die soorten waarover alarmerende berichten de ronde doen?

Voor het Woudaapje lijken de ontwikkelingen echt desastreus. Het verspreidingsgebied vastgesteld tijdens het Atlasproject voor Broedvogels blijkt fors ingekrompen te zijn. Bovendien laten de afzonderlijke jaren een neergaande trend zien, die weinig goeds voorspelt. Voor soorten als Patrijs en Grote Karekiet lijkt de situatie vooralsnog minder ernstig, maar eveneens verre van rooskleurig. De Patrijs komt weliswaar nog in een groot deel van het land voor, maar de cijfers wijzen op een slinkend areaal. Voor de Grote Karekiet met een veel beperkter verspreidingsgebied, zijn de gevolgen op korte termijn ingrijpender. Het gevaar van versnippering van het broedareaal dient zich aan, waardoor de soort in zijn aantalsontwikkeling en verspreiding het Woudaapje gaat volgen. Een weinig bemoedigend vooruitzicht mede gezien de trend die spreekt uit het jaarlijkse aantal meldingen. Een minder duidelijk beeld biedt de Geelgors. Weliswaar lijkt het erop dat het verspreidingsgebied is ingekrompen, maar uit de jaarlijkse cijfers laat zich geen eenduidige trend aflezen. In dit verband is het jammer dat we niet beschikken over gegevens uit het broedseizoen voorafgaand aan de strenge winter 1978/79. Bovendien is met het afsluiten van het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels de mogelijkheid afgesneden om het verdere verloop te volgen.

Johan Bekhuis

Nieuw SOVON-project: het Bijzondere Soorten Project

Uit het voorafgaande wordt wel duidelijk dat de Nederlandse vogelbevolking allerminst een stabiele gemeenschap is. Het beeld dat vastgelegd wordt met een atlasproject is daarom slechts een tijdsnip, die vraagt om herhaling, maar die vooral uitnodigt tot nader onderzoek naar aantalsontwikkelingen. De voorbeelden laten zien dat de ontwikkelingen zich in snel tempo kunnen voltrekken. Het gevaar dreigt zelfs dat er soorten binnen afzienbare tijd min of meer ongemerkt uit onze broedvogelbevolking verdwijnen. Denk maar aan Woudaapje of Ortolaan. De behoefte aan meer en betere cijfers over onze avifauna wordt als maar dringender voor de natuurbeschermingsinstanties. SOVON met zijn grote achterban van vogelwerkgroepen en individuele vogelaars lijkt de aangepaste organisatie om het gewenste cijfermateriaal op tafel te brengen. Tegemoetkomend aan deze wens is

Tabel 1. Voorkomen van enkele schaarse soorten in 1979-82. De vermelde getallen zijn een sommatie van het maandelijks aantal blokken waarin de soort werd waargenomen (bron Atlasproject voor Winter- en Trekvogels).

Soort	1979	1980	1981	1982
Zwarte Wouw	217	197	190	254
Rode Wouw	703	609	554	723
Zeearend	54	48	98	36
Visarend	262	403	422	436
Roodpootvalk	39	60	91	53
Slechtvalk	380	389	339	342
Ooievaar	380	515	545	524
Roodhalsgans	24	50	34	30
Kraanvogel	217	383	196	534
Steltkluut	12	36	23	20
Hop	48	67	49	34
Waterspreeuw	10	6	25	17

SOVON reeds dit jaar in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gestart met het Broedvogel-monitoringproject (BMP). Dit project is gericht op het vaststellen van aantalsontwikkelingen van gewone broedvogelsoorten. Een zeer waardevol aspect van het BMP is dat deze ontwikkelingen kunnen worden gekoppeld aan biotoopgegevens.

De voor het BMP gekozen inventarisatiemethode (territoriumkartering) brengt met zich mee dat met het beschikbare aantal medewerkers onvoldoende proefgebieden onderzocht kunnen worden om betrouwbare gegevens over populatietrends van schaarse en zeldzame broedvogels te verzamelen. Daar zich juist in deze categorie van soorten grote veranderingen voordoen en het vaak vogels betreft die in het kader van natuurbescherming van groot belang zijn, heeft SOVON besloten naast het BMP een project te starten waarmee de aantallen van minder algemene soorten gevolgd kunnen worden. Dit onderzoek, dat Bijzondere Soorten Project (BSP) gaat heten, zal eveneens worden uitgevoerd in samenwerking met het CBS. Het wordt het nieuwe grote SOVON-project waar alle Nederlandse vogelaars aan mee kunnen werken en dat waarschijnlijk start in 1985. Het nieuwe project zal in de eerste plaats kwantitatief van aard zijn, dat wil zeggen dat de medewerkers wordt gevraagd schaarse en zeldzame vogels zo nauwkeurig mogelijk te tellen. Maar deelname waarbij alleen kwalitatieve gegevens worden verzameld, zal eveneens mogelijk zijn. De werkwijze van het BSP berust erop dat een waarnemer een bepaald atlasblok voor zijn rekening neemt en daar jaren achtereen de schaarse soorten inventariseert.

Naast schaarse broedvogels is er ook het plan schaarse doortrekkers en wintergasten in het BSP te betrekken. Van die soorten hopen we de aantalsontwikkelingen te kunnen volgen door zoveel mogelijk waarnemingen te verzamelen. Uit het Atlasproject voor Winter- en Trekvogels blijkt wel waar een groot waarnemerspotentieel toe in staat is (zie tabel 1). Wanneer het lukt alle waarnemingen uit het hele land bijeen te brengen, moet het mogelijk zijn daaruit trends af te leiden. Momenteel zijn de voorbereidingen voor dit project in volle gang. Formulieren en een handleiding moeten worden samengesteld. Wij hopen te zijner tijd weer op uw medewerking te kunnen rekenen.

Johan Bekhuis